

Grażyna Marmon

Rozwój dziecka w rodzinie

Rozwój dziecka jest uwarunkowany przez zamierzone oddziaływanie opiekuńczo-wychowawcze rodziny, jak też przez niezamierzony wpływ wynikający z wzajemnych stosunków uczuciowych i interakcji zachodzących między jej członkami, a także przez wzory osobowe rodziców i innych znaczących w procesie wychowania osób. Ponieważ rodzina była i jest chronologicznie pierwszym i zarazem najsilniej oddziałującym na dzieci środowiskiem społecznym¹, to ona przede wszystkim przekazuje wartości, normy moralne i wzory zachowań oraz obyczaje kulturowe i religijne społeczeństwa, do którego sama należy. Preferuje także określony styl życia, indywidualne sposoby wyrażania się, zwyczaje i nawyki, które kształtują osobowość dziecka. Dwa typy stosunków: małżeństwo i pokrewieństwo, decydują o wypełnianiu wobec swoich członków i społeczeństwa określonych funkcji. Wynikają one z ról i zadań, a wyznaczone są przez kulturę i system społeczny, do którego rodzina należy². Dla prawidłowego rozwoju dziecka istotne są przede wszystkim te funkcje, które zaspokajają jego podstawowe potrzeby, należy do nich zliczyć funkcje: emocjonalno-ekspresyjną, socjalizacyjną, opiekuńczo-zabezpieczającą, kulturową i rekreacyjną. Wśród nich szczególnie znaczenie przypisuje się funkcji socjalizacyjnej, gdyż wiąże się ona z wprowadzaniem człowieka w elementarne wartości kultury ludzkiej i decyduje o stopniu uspołecznienia jednostki³.

W procesie socjalizacji przygotowujemy jednostkę do pełnienia różnych ról społecznych poprzez przekazywanie wzorów zachowań zgodnych z ogólnie przyjętymi normami społecznymi. W jego ramach należy dążyć do rozwijania osobowości twórczych, pozwalających na świadome i aktywne uczestnictwo w życiu zbiorowości, a dokonuje się to w ramach stosunku wychowawczego między rodzicami a dzieckiem, według przyjętego w grupie ideału wychowawczego⁴. Rodzice w różny sposób odnoszą się do swoich dzieci, jednakże nie zawsze ich stosunek jest równie wartościowy i korzystny dla jego rozwoju. Te różne postawy rodziców wobec dziecka prowadzą do ukształtowania takich a nie innych cech jego osobowości⁵.

¹ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979.

² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.

³ A. Olszewska-Ladyka, *Rodzina*, Warszawa 1964; J. Szczepański, op. cit.

⁴ J. Szczepański, op. cit., Z. Tyszka, op. cit.

⁵ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973.

Można wyróżnić dwa zasadnicze sposoby wychowania: wychowanie przygotowujące, w którym nie stawiamy przed dzieckiem żadnych wymagań związanych z życiem rodzinnym i pozarodzinnym, ograniczając jego aktywność do nauki szkolnej i ewentualnie do odpoczynku oraz wychowanie przez zaangażowanie traktujące dziecko jako odpowiedzialnego członka rodziny aktywnie uczestniczącego w życiu zbiorowym⁶.

Świadomi swej roli wychowawczej rodzice powinni ją widzieć w płaszczyźnie zaspokajania aktualnych potrzeb dziecka i pomocy w jego bieżącym rozwoju, a także w poczynaniach wychowawczych nastawionych na przyszłość dziecka. Te dwie płaszczyzny wychowania powinny być przez rodziców ujmowane we właściwych proporcjach. To oni stwarzając odpowiednią atmosferę w domu, umiejętnie rozbudzając różnorodne zainteresowania i aspiracje, mogą wpływać na rozwój swojego dziecka⁷. Niestety dosyć często jednym z kryteriów, jakim kierują się rodzice w wyborze drogi dla dziecka jest ich ambicja, chęć jej kompensacji poprzez własne dziecko lub też delegowanie ich do zadań wynikających z własnych zamierzeń.

Efekt wychowawczy i rozwój psychiczny dziecka zależny jest między innymi od takich cech osobowych rodziców, jak: wiek, wykształcenie, zawód, poziom kultury, pochodzenie społeczne, cele życiowe itp. Na ukształtowanie osobowości dziecka wpływają także warunki bytowe rodziny, styl życia, sposób prowadzenia gospodarstwa rodzinnego, sposób spędzania wolnego czasu⁸. Według M. Tyszkowej rodzina oddziałuje na rozwój jednostki dwojako – przez pobudzenie jej aktywności, która jest źródłem różnorodnych doświadczeń oraz przez organizowanie i modelowanie tych doświadczeń, zgodnie z wzorcami kultury społeczeństwa, do którego ona należy⁹. Dla wprowadzenia dziecka w świat kultury własnego społeczeństwa istotne znaczenie ma poziom kultury danej rodziny, który uwarunkowany jest: poziomem wykształcenia rodziców, potrzebami kulturalnymi członków rodziny oraz formami ich uczestnictwa w kulturze, preferowanym w rodzinie systemem wartości oraz sposobem spędzania czasu wolnego i charakterem życia towarzyskiego¹⁰. Rodziny wywodzące się z różnych warstw społecznych różnią się nie tylko pod względem materialnych warunków bytowania, ale też metod wychowywania dzieci i postaw wobec ich kształcenia czy uczestnictwa w kulturze¹¹. Ważna jest też świadomość pedagogiczna samych rodziców. Rodzice posiadający wyższe wykształcenie najczęściej mają też wyższy poziom świadomości pedagogicznej niż rodzice słabo wykształceni, przywiązują oni większą wagę do znaczenia wykształcenia w życiu człowieka. W związku z tym oczekują od dziecka wysokich osiągnięć w nauce

⁶ *Rodzina a rozwój dziecka*, red. E. Łapiński, Warszawa 1987.

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. Baniak, *Rodzina a osobowość dziecka*, „Problemy Rodziny” 1996, nr 4, s. 19–23.

⁹ *Rodzina a rozwój jednostki*, red. M. Tyszkowa, Poznań 1990.

¹⁰ H. Grzeszczewski, *O rodzinnym wprowadzeniu dziecka w świat kultury*, „Problemy Rodziny” 1996, nr 3, s. 25–29.

¹¹ A. Firkowska-Mankiewicz, M.P. Czarkowski, *Położenie społeczne a poziom umysłowy dzieci warszawskich*, „Studia Socjologiczne” 1981, nr 3, s. 177–194.

oraz określonych zainteresowań i za nie dziecko nagradzają¹². Sposób w jaki rodzice postrzegają swoje dziecko, jak oceniają jego charakter, zainteresowania, jakie wzory spędzania czasu wolnego są przez nich preferowane oraz czy i w jakim stopniu starają się im zorganizować czas wolny wynika nie tylko z ich świadomości pedagogicznej, ale często jest też konsekwencją ich możliwości ekonomicznych. Wzory, nawyki i umiejętności ukształtowane przez dom rodzinny w dużym stopniu decydują o tym, jak w przyszłości dziecko będzie pełniło określone role społeczne, jaki styl życia będzie preferowało i jaki przyjmie system wartości.

W licznych publikacjach podkreśla się, że wykształcenie rodziców jest tym czynnikiem, który w sposób istotny wpływa na rozwój dziecka, jego zainteresowania i aspiracje w zakresie wykształcenia¹³. Aktywność związana z zainteresowaniami i zamiłowaniem ma znaczny wpływ na rozwój psychiczny dziecka i obejmuje różne sfery tego rozwoju. Jest ona uwarunkowana także czynnikami środowiskowymi i oddziaływaniem wychowawczym otoczenia, zwłaszcza rodziny. Zdaniem H. Filipczuk oddziaływanie wychowawcze rodziców na dziecko będzie bardziej udane i skuteczne wtedy, kiedy będą zdawali sobie sprawę nie tylko z celu, jaki sobie założyli, ale także z prawidłowości procesu rozwoju, z zależności między stosowanymi środkami a rezultatami, jakie dzięki nim można uzyskać¹⁴. Dzieci w wieku ośmiu – dziewięciu lat tylko w niewielkim stopniu same decydują o tym jak spędzają czas wolny, to rodzice podejmują te decyzje w zależności od tego, co uważają za dobre dla własnego dziecka i co jest zgodne z ich wyobrażeniem o prawidłowym wywiązywaniu się z obowiązków rodzicielskich i ich wiedzy na ten temat. Tymczasem z dotychczas przeprowadzonych badań, które dotyczyły wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinach dzieci dziewięcio- i dziesięcioletnich wynika, że planowane działania wychowawcze rodziców były poważnie zaburzone, gdyż rodzice, nawet ci świadomi swych zadań opiekuńczo-wychowawczych, dość często byli bezsilni wobec obiektywnych trudności wynikających z dużego obciążenia różnego typu obowiązkami, zmęczenia, słabych możliwości materialnych i z niedostatecznej pomocy ze strony placówek oświatowych i kulturalnych. Pokazały one także, że poziom opieki i wychowania w rodzinach inteligentnych i robotniczych różnił się znacznie¹⁵. A. Pietrzyk opisując style wychowania dzieci w polskich rodzinach zamożnych i ubogich stwierdza, że rodziny zamożne charakteryzują się większą łagodnością i wyrozumiałością wobec dzieci, podczas gdy trudne warunki życia ubogich rodzin nie sprzyjają pozytywnym relacjom pomiędzy członkami rodziny. Jednakże, mimo iż style wychowawcze w obu badanych typach rodzin różnią się pod względem łagodności i wyrozumiałości, to jednak brak jest istotnych różnic w de-

¹² H. Grzeszczewski, op. cit., s. 25–29.

¹³ J. Baniak, op. cit., s. 19–23; H. Filipczuk, *Rodzina a rozwój psychiczny dziecka*, Warszawa 1981; *Rodzina a rozwój dziecka*, red. E. Łapiński, Warszawa 1987; *Rodzina a rozwój jednostki*, red. M. Tyszkowa, Poznań 1990.

¹⁴ H. Filipczuk, op. cit.

¹⁵ B. Matyjas, *Wypełnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinach dzieci dziewięcio- i dziesięcioletnich*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 3, s. 13–15.

klarowanym wobec dzieci autokratycznym stylu wychowania. Zdaniem autorki jest to konsekwencją konserwatywnego, tradycyjnego myślenia o rolach rodzicielskich w polskim społeczeństwie. Uważa ona, że harmonijny rozwój dziecka uwarunkowany jest przede wszystkim przez przyjęty przez rodziców styl wychowania, który jest wykładnią ich kultury pedagogicznej¹⁶. Przykładem kumulowania się wielu niekorzystnych czynników dla prawidłowego rozwoju dzieci są rodziny z problemem alkoholowym. W rodzinach tych dochodzi do zaburzenia w realizacji podstawowych funkcji, a zwłaszcza opiekuńczo-wychowawczej, co w konsekwencji powoduje niezdolność rodziny do prawidłowego funkcjonowania. U badanych dzieci z takich rodzin już około 8.–9. roku życia dochodzi do inicjacji alkoholowej i ma to miejsce najczęściej na terenie domu rodzinnego¹⁷. Przekazywane w rodzinie negatywne wzory zachowań dotyczą także palenia papierosów. Dzieci rodziców palących papierosy częściej zaczynają palić niż dzieci rodziców niepalących¹⁸. C. Power, O. Manor, J. Fox wskazali na zależność pomiędzy pozycją społeczną rodziców a zachowaniami dzieci związanymi z dietą, paleniem papierosów, używaniem alkoholu i aktywnością ruchową oraz wzajemną relacją tych zachowań ze stanem zdrowia¹⁹. W innych badaniach przeprowadzonych w 1979 i 1989 roku, dotyczących zmienności sprawności fizycznej dzieci w wieku od siedmiu do dziewiętnastu lat należących do rodzin o różnym statusie społecznym²⁰, potwierdzono dużą zależność poziomu sprawności fizycznej dzieci od poziomu wykształcenia ich rodziców, podkreślając równocześnie, że „poziom sprawności fizycznej przedstawiony w postaci średnich populacyjnych mówi w dużym stopniu o wyćwiczeniu, o stylu życia, o przyjętym systemie wartości, który w rodzinach o niższym poziomie wykształcenia, a więc o niższej kulturze, nie preferuje aktywności ruchowej”. Z badań epidemiologicznych przeprowadzonych w 1995 roku dotyczących uwarunkowań zdrowotnych dzieci wynika, że pozycja społeczna rodziców, ich wykształcenie i charakter pracy mają wpływ na udział dzieci w różnych zorganizowanych zajęciach sportowych, liczbę godzin jaką im poświęcają oraz na różnorodność zajęć, w których biorą aktywny udział²¹.

¹⁶ A. Pietrzyk, *Stylę wychowania dzieci w polskich rodzinach ubogich i zamożnych. Podobieństwa i różnice*, „Problemy Rodziny” 2001, nr 2, s. 29–34.

¹⁷ A. Kozubska, *Picie alkoholu przez młodzież a opiekuńczo-wychowawcze funkcjonowanie rodziny*, „Problemy Rodziny” 2000, nr 2–3, s. 57–61.

¹⁸ A. Lalik, *Profilaktyka palenia papierosów przez młodzież szkoły średniej*, [w:] *Palenie tytoniu*, pod red. C. Cekiery i W. Zatońskiego, Lublin 2001, s. 227–252; *Palenie tytoniu*, [w:] *Zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce*, oprac. J. Mazur, B. Woynarowska, A. Kowalewska, Warszawa 2000; B. Woynarowska i in., *Zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce*, Raport z badań przeprowadzonych w 1990 r., Warszawa 1993; *Zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce i innych krajach*, red. B. Woynarowska, Raport z badań przeprowadzonych w 1994 roku, Warszawa 1996.

¹⁹ C. Power, O. Manor, J. Fox, *Health and Class: The Early Years. Based on research carried out the Social statistics Research Unit, City University*, London–Now York–Tokyo–Malbourne–Madras 1995.

²⁰ R. Przewęda, *Rodzinne uwarunkowania fizycznej sprawności dziecka*, [w:] *Kultura fizyczna a rodzina*, red. S. Arasymowicz, Białą Podlaską 1996, s. 147–148.

²¹ G. Marmon, E. Flak, E. Mróz, *Aktywność ruchowa dzieci ze szkół podstawowych*, [w:] *Ruch jak lekarstwo. Za mało nie skutkuje, za dużo szkodzi*, *Materiały z II konferencji naukowej 1–3 maja 1998 r.*, red. T. Mieczkowski, Szczecin 1999.

Zdaniem A. Titkow przeciążenie polskiej rodziny funkcjami i oczekiwaniami skierowanymi pod jej adresem sprzyja utrzymywaniu się w jej obrębie przewagi więzi kulturowych nad psychologicznymi, dominacji norm i zasad wobec emocjonalnego wymiaru relacji wewnątrzrodzinnych. Niemniej jednak wartość rodziny jako jedyne, względnie stałego elementu w „transformacyjnej próżni” jest nie do przecenienia, chroni bowiem przed zagrożeniami i ich konsekwencjami, neutralizuje znaczenie niepożądanych przeżyć, pomaga chronić obraz własnego „ja”²².

Podsumowując należy podkreślić rolę środowiska w formowaniu postaw człowieka, zwłaszcza w pierwszych latach jego życia. To w jaki sposób rodzice postępują ze swoimi dziećmi wpływa na ich osobowość i zachowania w dorosłym życiu. Naturalne więzi łączące dziecko z rodzicami powodują, że oddziałują oni na wszystkie sfery jego życia. Określona pozycja społeczna rodziców wpływa też na to, jakie decyzje są przez nich podejmowane w odniesieniu do ogólnego rozwoju ich dzieci. Emocjonalny stosunek rodziców do dziecka przejawia się w każdym skierowanym do niego słowie, w każdej czynności²³. W niektórych okresach życia dziecka korzystne jest stosowanie surowych zasad postępowania, w innych natomiast liberalnych, dlatego ważne jest w jakim stopniu rodzice potrafią modyfikować swoje postępowanie wobec dzieci. Preferowany w rodzinie styl wychowawczy ma więc decydujące znaczenie dla rozwoju dzieci. Wydaje się zatem, że najkorzystniejszy byłby taki styl, który opiera się na autorytecie rodziców, cechujący się ciepłem i zrozumieniem dającym poczucie bezpieczeństwa i miłości, ale równocześnie stawiający wymagania.

Child Development in the Family

Abstract

Child development is conditioned by intentional custodial and educational influence of the family. First and foremost, it conveys the values, moral norms, behavioural patterns, and cultural and religious customs of the society to which it belongs. The examples, habits, and skills instilled by family home decide to a large extent about the manner in which the child is going to fulfil certain social roles, what lifestyle it is going to prefer, and what system of values it is going to adopt. Research shows that the level of care and upbringing in intelligentsia and worker families differs significantly. There is a correlation between the social status of parents and behaviour of children with regard to diet, cigarette smoking, drinking alcohol, and physical activity, as well as the mutual relation of those types of behaviour to the health condition. It also confirms that physical fitness of the children depends on the level of education of the parents. According to A. Titkow, the overburdening of the Polish family with functions and expectations addressed to it is more favourable to the domination of the cultural bonds over the psychological ones in it, the advantage of norms and principles over the emotional factors of family relationships. However, the value of family as the only, relatively constant element in the changing reality cannot be overestimated as it protects the child from threats and their consequences and neutralises the meaning of undesirable experience helping to preserve the image of own self.

²² A. Titkow, *Rola rodziny w procesie tworzenia zdrowego domu*, „Problemy Rodziny” 1994, nr 2, s. 37–40.

²³ M. Biskup-Nowak, *Rodzaje kontaktów młodzieży szkolnej z najbliższym otoczeniem społecznym*, [w:] *Z problematyki pedagogiki społecznej i opiekuńczej*, red. Z. Brańka, Kraków 1995.